অধ্যায়- ১ ঃ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ প্ৰকৃতি আৰু পৰিসৰ

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ স্বৰূপ বা প্ৰকৃতি

১.৪ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ পৰিসৰ

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

১.৬ অধিক জানিবলৈ

১.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টিৰ অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- ভাৰতীয় দৰ্শনৰ স্বৰূপ বা প্ৰকৃতি ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব।
- ভাৰতীয় দৰ্শনৰ পৰিসৰ আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

দৰ্শন হৈছে এক চিন্তাৰ বিষয়। ই জগত আৰু আমাৰ জীৱনৰ বিষয়ে কেতবোৰ মৌলিক প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰে। সৰল শব্দত দাৰ্শনিক হিচাপে দাৰ্শনিকসকলে যি কৰে সেয়ে দৰ্শন। যিহেতু দাৰ্শনিকসকলো বহু, সেয়ে দৰ্শনো বহু। সেয়ে দৰ্শনবো এক ব্যাপক ভিন্নতা থকা দেখা যায়। দৰ্শনৰ পদ্ধতিগত দিশ আৰু পৰিণামগত দিশ দুয়োটায়ে আছে। পদ্ধতি হিচাপে সকলো দৰ্শন একত্ৰিত আৰু সেয়ে ইয়াক 'দৰ্শন' শব্দটো বহুবচনৰ ৰূপত ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু অন্তিম ফল হিচাপে সেইসমূহ ব্যাপকভাৱে অনুৰূপ আৰু ভিন্ন।

ন-শিকাৰুসকল দৰ্শনত 'ভিন্নতা'ৰ দ্বাৰা বিবুদ্ধিত পৰাৰ প্ৰয়োজন নাই যে জড়বাদী দৰ্শনো আছে আৰু আধ্যাত্মিক দৰ্শনো আছে; বাস্তৱবাদী দৰ্শনো আছে আৰু ভাৱবাদী দৰ্শনো আছে; একেশ্বৰবাদী দৰ্শনো আছে আৰু বহু ঈশ্বৰবাদী দৰ্শনো আছে; অধিবিদ্যামূলক দৰ্শনো আছে আৰু অধিবিদ্যা বিৰোধী দৰ্শনো আছে, ইত্যাদি।

১.৩ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ স্বৰূপ বা প্ৰকৃতি

দৰাচলতে, 'দৰ্শন' হৈছে আৰ্হি আৰু গাঁথনিৰ এক গোপন ঐক্যৰ দ্বাৰা চিহ্নিত বৌদ্ধিক

কৰ্মৰাজিৰ এক বিশাল ক্ষেত্ৰক দিয়া এক সাধাৰণ নাম। এই গাঁথনিয়ে ইয়াক এক পৰিচয়জ্ঞাপক নাম বা চিহ্ন প্ৰদান কৰিছে। নাম আৰু বিষয়বস্তুৰ ক্ষেত্ৰত কবিতা আৰু উপন্যাস পৃথক, কিন্তু সিহঁতৰ অপৰিহাৰ্য বিষয় বা সম্পৰ্কৰ দ্বাৰা দুয়ো ঐক্যবদ্ধ। সেয়া হ'ল দুয়োটায়ে কলাসম্বন্ধীয় কৰ্মৰাজি। সাহিত্যৰ ধাৰণাৰ লগত দুয়োৰে সামঞ্জস্য আছে। ঠিক একেদৰে, জ্ঞানবিদ্যা, অধিবিদ্যা নাইবা নীতিবিদ্যা ইয়াৰ নাম আৰু বিষয়বস্তুৰ সন্দৰ্ভত পৃথক, কিন্তু কেতবোৰ অভিজ্ঞতাৰ ব্যাখ্যাকৰণৰ বাবে সিহঁতৰ চিন্তাৰ বিষয়বোৰৰ দ্বাৰা এই সকলো ঐক্যবদ্ধ। সেয়াই হ'ল— দৰ্শন। "অভিজ্ঞতাৰ এক ব্যাখ্যা" হিচাপে ই আমাক দৰ্শনৰ এক মোটামুটি ধাৰণা পাবলৈও সক্ষম কৰি তোলে। ইয়াৰ ওপৰত বিতৰ্কবো সৃষ্টি হ'ব পাৰে, কিন্তু বৰ্তমান আমি ইয়াক গ্ৰহণ কৰিব পাৰো আৰু আগুৱাই যাব পাৰোঁ। মুঠতে, সকলো বৌদ্ধিক কৰ্মৰাজিয়েই অভিজ্ঞতাৰ ব্যাখ্যা। বিজ্ঞানত আমি অনু, পৰমাণু, কোষ, শিল, গছ ইত্যাদিৰ দৰে কিছুমান অভিজ্ঞতাক ব্যাখ্যা কৰোঁ। বাণিজ্যবিদ্যাত আমি উৎপাদন, বিতৰণ, লাভ আৰু লোকচান আদিক ব্যাখ্যা কৰোঁ। দৰ্শনত জ্ঞান, সত্যতা, শ্ৰেয়, সৌন্দৰ্য, পবিত্ৰতা, সুখ, আত্মা, ব্যক্তি ইত্যাদিৰ দৰে অভিজ্ঞতা আৰু ধাৰণাসমূহ ব্যাখ্যা কৰোঁ।

দৰ্শন হৈছে এটা জাতিৰ সংস্কৃতিৰ অংশ। মানৱ জাতিৰ কেতবোৰ মৌলিক অভিজ্ঞতাৰ বিষয়ে এক নিৰ্দিষ্ট সংস্কৃতিৰ লোকসকলে গভীৰভাৱে যি চিন্তা কৰে, সিয়েই তেওঁলোকৰ দৰ্শন। আমি যাক ভাৰতীয় দৰ্শন আখ্যা দিওঁ, সি হৈছে ভাৰতবৰ্ষত গঢ়ি উঠা এক দৰ্শন। ঠিক সেইদৰে আমি গ্ৰীক দৰ্শন, জাৰ্মান দৰ্শন, বৃটিছ দৰ্শন ইত্যাদি বিভিন্ন দৰ্শন দেখিবলৈ পাওঁ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰঃ১ ঃ দৰ্শনত বিচিত্ৰতাসমূহ কি কি?

.....

প্ৰঃ২ ঃ আন দেশৰ তিনি দৰ্শনৰ নাম উল্লেখ কৰক।

.....

১.৪ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ পৰিসৰ

ভাৰতবৰ্ষৰ বুকুত দৰ্শনৰ এক দীঘলীয়া ইতিহাস আছে। ই বেদসমূহ সৃষ্টিৰ আগেয়ে আৰম্ভ হৈছিল। কিন্তু, মধ্যযুগ নাইবা বৰ্তমান যুগত আমি দেখাৰ দৰে ই সেই সময়ত ইমান সু-সংবদ্ধ আৰু পৰিষ্কাৰ নাছিল। ই প্ৰাকৃতিক। চাৰিওফালে ই একে। আনকি গ্ৰীক দৰ্শন আৰম্ভ হৈছিল বিশ্বজগতৰ মৌলিক বস্তু বা বিষয় সম্পৰ্কে সৰল প্ৰশ্ন উত্থাপনৰ দ্বাৰা। এনেধৰণৰ আটাইতকৈ পৌৰাণিক দৰ্শনে কয় যে "সকলো পানী।" ইয়াক আদিম বুলি জমা যায় যি সঁচাকৈয়ে আছিল। কিন্তু তেতিয়াৰ সময়খিনিক ধৰিলে, ই আছিল এক মহান বৌদ্ধিক সাহস। একেদৰে, ভাৰতীয় ঋষিসকলে জগতৰ জ্ঞানৰ সম্ভাৱনীয়তা সম্পৰ্কে প্ৰশ্নৰ উদ্ৰেক কৰিছিল আৰু কাৰোবাৰ মুঠতে অন্তিম জ্ঞান থাকিব পাৰেনে, সেই বিষয়ত তেওঁলোক নিশ্চিত আছিল। সেই সময়ছোৱাক ধৰিলে, ই আছিল এক মহান সাফল্য। ভাৰতবৰ্ষত এক সন্মানীয় মানৰ দৰ্শন উপনিষদীয়

কালছোৱাতে গঢ়ি উঠিছিল।

উপনিষদক 'বেদান্ত' বুলিও কোৱা হয়, যাৰ অৰ্থ 'বেদৰ শেষ অংশ'। মুঠৰ ওপৰত বৈদিক যুগৰ অন্তিম সময়ছোৱালৈকে উপনিষদসমূহ আছিল আৰু ই আধিবৈজ্ঞানিক বা অতীন্দ্ৰিয় অনুসন্ধানৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ সাফল্যৰ নথি আছিল। সমগ্ৰ জগতত এই উপনিষদসমূহ এতিয়াও আধ্যাত্মিক, ৰহস্যময়, ঈশ্বৰবাদী আৰু মধ্যস্থকাৰী দিহা বা উপদেশ হিচাপে সন্মানিত। উপনিষদসমূহ সংখ্যাত এশতকৈ অধিক, কিন্তু দাৰ্শনিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা গুৰুত্বপূৰ্ণ উপনিষদৰ সংখ্যা দহ। সেয়া হ'ল— ইশোপনিষদ্ (Is'apanishads); কেনউপনিষদ (Kena-upanishad); কথা-উপনিষদ (Katha upanishads); মুণ্ডক-উপনিষদ (Mundaka); মাণ্ডুক্য উপনিষদ (Māndukya); ঐতৰেয় (Aitareya); তৈতেৰীয় (Taittariya); শ্বেতাশ্বত (Svetāsvatara); বৃহদাৰণ্যক (Brhadā ranyaka) আৰু ছাণ্ডোগ্য উপনিষদ (Chāndogya)। আমি ভাৰতীয় দৰ্শন বুলি যাক আখ্যা দিওঁ, সি প্ৰকৃততে এইসমূহ উপনিষদৰ পৰাই উৎপত্তি হৈছে।

ঐতিহাসিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা জাতীয় দৰ্শনত আলোকপাত কৰাৰ ই হৈছে এটা মাথোন উপায় বা পথ। উপনিষদ আৰু অ-ঔপনিষদিক উৎসৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা সম্পূৰ্ণ বিকশিত ভাৰতীয় দৰ্শনৰ এক বিচিত্ৰ বৃদ্ধিৰ প্ৰমাণ আছে। ইয়াৰ এক প্ৰাচীন আৰু ভিত্তিমূলক দিশ আছে। ই গভীৰভাৱে পৰম্পৰাৰে বান্ধ খাই আছে। ইয়াত এক যুক্তিমূলক দৃষ্টিভঙ্গী আছে যে পশ্চিমীয়া দৰ্শনৰ লগত ভাৰতীয় দৰ্শনৰ কোনো মিল নাই, ই বিশ্লেষণৰ ক্ষেত্ৰত কম কঠোৰ, ই নিৰ্বিচাৰবাদী, ইয়াৰ বৃদ্ধি স্থবিৰ। এই সকলো সমালোচনা এক ভ্ৰান্ত ধাৰণা আৰু এক অতি ঠেক গণ্ডীৰ পৰা সত্য হ'বও পাৰে। সত্য কথাটো এই যে ভাৰতীয় দৰ্শন পৰম্পৰাৰ বান্ধোনেৰে বান্ধ খাই আছে, ৰৰঞ্চ ই সম্পূৰ্ণভাৱে আধুনিক; ইয়াৰ কাৰ্য-প্ৰণালী আছে আৰু ইয়াৰ মাজত যুক্তি-তৰ্কৰ বাবে বিশাল অৱকাশ থাকে। ই সুপ্তও নহয়, নাইবা মৃতও নহয়। ই জীৱিত, গতিশীল আৰু বিকশিত। ইয়াৰ এক পৰিপক্ক দৰ্শনৰ সকলো উপাদান আছে— ই ক'ত আৰু কেনেকৈ জন্ম আৰু লালিত-পালিত হৈছে, সি কোনো বিচাৰ্যৰ বিষয় নহয়।

ভাৰতবৰ্ষত ইংৰাজী 'Philosophy' শব্দটোক 'দৰ্শন' (Darshan) বোলা হয়। ইয়াৰ অৰ্থ 'দেখা' বা 'দৃষ্টি'। ই বোধ, উপলব্ধি আৰু জ্ঞানৰ সৈতে সমতুল্য। কেতিয়াবা 'দৰ্শন' শব্দটো এক অতিৰিক্ত শব্দ 'সম্যক' (Samyak)ৰে গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। যেতিয়া ইয়াক 'দৰ্শন'ৰ লগত যুক্ত কৰা হয়, তেতিয়া সি হৈ পৰে 'সম্যক্ দৰ্শন' বা 'সম্যক্দৰ্শনম্'। ইয়াক 'বহুল' (com-prehensive) বা 'সামগ্ৰিক বোধ', 'সামগ্ৰিক দৃষ্টি' (total vision) আৰু 'সম্পূৰ্ণ উপলব্ধি' (complete realization) হিচাপে অনুবাদ কৰা হয়। ই আংশিক নাইবা আপেক্ষিক বোধ নহয়। ই হৈছে অন্তিম উপলব্ধি, যাৰ ওপৰত আৰু একো নাথাকে। ই হৈছে পৰম স্বজ্ঞা বা প্ৰজ্ঞা নাইবা অৰ্ন্তদৃষ্টি। ভাৰতত দৰ্শনক এক বিশেষ জ্ঞান হিচাপেও গ্ৰহণ কৰে, যিয়ে আমাক মুক্তি প্ৰদান কৰে। ইয়াৰ পৰিবৰ্তে বিজ্ঞানে আমাক বস্তুগত উন্নতি প্ৰদান কৰে।

যেতিয়া ভাৰতীয় দৰ্শনৰ স্বৰূপ বা প্ৰকৃতিৰ সৈতে যোগাযোগ হয়, তেতিয়া কোনো এজন ব্যক্তি আপোনা-আপুনি এই মতামতলৈ আহে যে ই মূলত আধ্যাত্মিক। লোকায়ত দৰ্শন নাইবা চাৰ্বাক দৰ্শনৰ বাহিৰে ভাৰতীয় দৰ্শনৰ সকলো দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ে কেতবোৰ বিশেষ বস্তু বা বিষয়ৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে, যিবোৰ আধ্যাত্মিকতাবাদৰ এক অনুসিদ্ধান্ত; যেনে ঃ কৰ্মফল

আৰু জীৱনৰ নিৰবিচ্ছিন্নতা। পৰতন্ত্ৰবাদ আৰু প্ৰয়োগবাদৰ নীতি বিজ্ঞানৰো আধ্যাত্মিকতাবাদৰ লগত সম্পৰ্ক আছে। আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ মন কৰিবলগীয়া যে ভাৰতীয় দৰ্শন এক জীৱন কেন্দ্ৰিক দৰ্শন। ইয়াত কেৱল তথ্যভিত্তিক তৰ্কা-তৰ্কিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা নহয়। ইয়াৰ বহুল সুখবাদী মূলমন্ত্ৰ আছে। সুখৰ অভিপ্ৰায়ৰ নিৰ্দেশ ইয়াত দিয়া হয়।

জড়বাদক একাষৰীয়াকৈ থৈ দৰ্শন নাইবা ভাৰতীয় দৰ্শনৰ এক বিশাল অংশ আধ্যাত্মিক বা আধ্যাত্মমূলক। ই এনে এক বৈশিষ্ট্য, যিয়ে ভাৰতীয় দৰ্শনক গম্ভীৰতা প্ৰদান কৰিছে। অনুসিদ্ধান্তসমূহ এই দিশৰ পৰাই স্বয়ংভাৱে নিঃসৃত হৈছে। ইয়াৰ লগত এক নৈতিক মাত্ৰাও জড়িত হৈ আছে। ব্যক্তিসকলক তেওঁলোকৰ কৰ্মৰ প্ৰতি সাৱধান হ'বলৈ শিক্ষা দিয়া হয়। সেয়েহে, ই কৰ্তব্য আৰু দায়বদ্ধতাৰ ওপৰত অত্যাধীক হেঁচা আৰোপ কৰিছে। উপনিষদ আৰু গীতাৰ দৰে প্ৰধান দাৰ্শনিক প্ৰবন্ধই ইয়াক এক নতুন ৰূপ প্ৰদান কৰিছে, যি তেওঁলোকৰ বৈদিক অন্তৰ্ভুক্তি নিৰ্বিশেষে অন্যান্য দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়সমূহৰ দ্বাৰা বিকশিত হৈছিল। আনকি তথাকথিত নিৰীশ্বৰবাদী বা নাস্তিক দাৰ্শনিক শাখা বৌদ্ধ আৰু জৈনইও কৰ্মবাদৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰিছে। অৰ্থাৎ, যেনে কৰ্ম, তেনে ফল। নৈতিকতা আৰু ধৰ্মৰ ক্ষেত্ৰখনত ই হৈছে কাৰ্যকাৰণবাদৰ উপযুক্ততা। ভাৰতীয় দৰ্শনত ধৰ্ম আৰু নৈতিকতাৰ মাজত অতি কম পাৰ্থক্য থকা দেখা যায়। 'ধৰ্ম' হৈছে 'Religion'ৰ ভাৰতীয় শব্দ আৰু ই বেছিকৈ নৈতিক নীতিৰ দ্বাৰা গঠিত। জীৱনৰ ধাৰাবাহিকতা কৰ্মবাদৰ পৰা প্ৰত্যক্ষভাৱে নিঃসৃত হয়। ভাল কৰ্মৰ বাবে পুৰস্কাৰ পাবলৈ হওঁক নাইবা বেয়া কৰ্মৰ বাবে শাস্তি পাবলৈ হওঁক, এজন ব্যক্তিয়ে মৃত্যুৰ সিপাৰলৈও জীয়াই থাকিব লাগিব। অন্তিম পৰিত্ৰাণ পোৱালৈকে ই চলি থাকে। ইয়াক কোৱা হয় মুক্তি বা মোক্ষৰ অৱস্থা। এই অৱস্থা আৰু তাত উপনীত হোৱাৰ পথৰ ক্ষেত্ৰত বিভিন্ন দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ৰ বিভিন্ন ধাৰণা আছে। কিছুমান সমালোচকে ভাৱে যে ভাৰতীয় দৰ্শন অ-পাৰ্থিৱ আৰু ই দুখবাদী। ই ভুল বুজাবুজিৰ পৰা উদ্ভৱ হয়। এই কথা সত্য যে বিভিন্ন সম্প্ৰদায়ে এক আকাংক্ষিত আধ্যাত্মিক জীৱনৰ শিক্ষা দিয়ে, কিন্তু এক সুস্থ জাগতিক জীৱনৰ প্ৰতি ক্ষতি নহয়। মুঠতে ই এক অতি সন্তুলিত অভিগমন। ই প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ বাবে চাৰিটা লক্ষ্য আগবঢ়াইছে। সেয়া হ'ল— ধৰ্ম (religion/morality), অৰ্থ (material possession), কাম (pleasure) আৰু মোক্ষ (moksha)। এই সকলোবোৰ এজন ব্যক্তিৰ জীৱনৰ সঠিক স্তৰত ৰোপণ কৰিব লাগিব। সেই কাৰণে, এই জগতখনক কোনোপধ্যে অৱমাননা কৰিব নোৱাৰি। আকৌ, দুখবাদে মানুহৰ দুখ-যান্ত্ৰণাক নিৰ্দেশ কৰে। কিন্তু এই নিৰ্দেশনা বিশেষকৈ বৌদ্ধ আৰু সাংখ্য দৰ্শনত হৈছে কেৱল প্ৰস্থানৰহে এক দিশ। অৰ্থাৎ, দুখ জীৱনৰ এক চিৰন্তন সত্য আৰু মানুহে ইয়াৰ বিৰুদ্ধে দাৰ্শনিকভাৱে যুঁজ দিব লাগে। সেইবাবে, দুখবাদ (perrimism) ভাৰতীয় দৰ্শনৰ কেৱল এক আৰম্ভণিতহে দেখা যায়, কিন্তু ইয়াক অতিক্ৰম কৰি মোক্ষ লাভ কৰাটোহে ইয়াৰ মূল উদ্দেশ্য। সেয়ে, ভাৰতীয় দৰ্শন স্বৰূপতঃ আশাবাদী দৰ্শনহে।

ভাৰতীয় দৰ্শনক আস্তিক (orthodox) আৰু নাস্তিক (heterodox), এই দুই শাখাত বিভক্ত কৰা হৈছে। দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়সমূহৰ বেদৰ প্ৰতি থকা আনুগত্যতাৰ দ্বাৰাই ইয়াক নিৰ্ণয় কৰা হয়। 'বেদ' শব্দৰ অৰ্থ 'জ্ঞান'। সেয়ে, যাক আমি 'বেদ' আখ্যা দিওঁ, সি হৈছে অভিজ্ঞতা, জ্ঞান আৰু অতীজৰ ভাৰতীয় দাৰ্শনিকসকলৰ উচ্চাকাংক্ষাৰ এক সমষ্টি। তেওঁলোকক কোৱা

হয় ঋষি জ্ঞানী ব্যক্তি। কৌশলগতভাৱে বেদৰ কোনো লেখক বা ৰচোঁতা নাই। কিছুমান পয়গম্বৰ বা সত্যদ্ৰষ্টা ঋষি-মুনিৰ তাৎপৰ্যমূলকভাৱে সত্যতাৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত হয় আৰু তেওঁলোকে জ্ঞান লাভ কৰে আৰু তাক তেওঁলোকৰ উত্তৰপুৰুষৰ হকে প্ৰেৰণ কৰে। উপনিষদসমূহ বেদৰ কেৱল শেষৰ অংশ। ভাৰতীয় জড়বাদ (চার্বাক) বেদ বিৰোধ। সেয়ে, ইয়াক ভাৰতীয় দৰ্শনৰ নাস্তিক সম্প্ৰদায় বোলা হয়। এই সন্দৰ্ভত, 'আস্তিক' আৰু 'নাস্তিক'য়ে ঈশ্বৰবিশ্বাসী আৰু ঈশ্বৰ অবিশ্বাসীক বুজোৱা নাই; ই কেৱল বেদৰ অনুসৰণ কৰা আৰু নকৰাক বুজাইছে। উদাহৰণ হিচাপে, মহাযান বৌদ্ধ দৰ্শনে ঈশ্বৰক বিশ্বাস কৰে, আৰু তথাপিও ইয়াৰ বেদবিৰোধী প্ৰকৃতিৰ বাবে ই এক নাস্তিক সম্প্ৰদায় হিচাপে স্বীকৃত।

নাস্তিক দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায় মুঠ তিনিটা। সেয়া হৈছে চার্বাক (লোকায়ত, জড়বাদ); বৌদ্ধ আৰু জৈন। চার্বাক হৈছে জড়বাদ, সুখবাদ আৰু সাধাৰণ অৰ্থত বাস্তৱবাদৰ ভাৰতীয় বৃত্তান্ত। গুৰু বৃহস্পতি নামৰ এজন ঋষিৰ মূলমন্ত্ৰত এই দৰ্শনৰ আভাস পোৱা যায়। বৌদ্ধ দৰ্শন গৌতম বুদ্ধ আৰু জৈন দৰ্শন মহাবীৰৰ শিক্ষা নাইবা মূলমন্ত্ৰৰ ওপৰত ভিত্তিশীল। এই তিনিটা নাস্তিক দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ৰ বিপৰীতে ছয়টা প্ৰধান ভাৰতীয় দাৰ্শনিক শাখা বা সম্প্ৰদায় আছে, যাক কোৱা হয় আস্তিক দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়। এইকেইটা আস্তিক ঈশ্বৰ বিশ্বাসী বুলি নহয়, বৰঞ্চ বেদৰ আনুগত্য স্বীকাৰ কৰাৰ বাবে এইকেইটা সম্প্ৰদায়ক আস্তিক বোলা হয়। সাংখ্য দৰ্শনে ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব বিশ্বাস নকৰে। আনহাতে মীমাংসাৰ ঈশ্বৰৰ ধাৰণা অস্পষ্ট। কিন্তু দুয়োটা দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ে আস্তিক। এই ছয়টা ভাৰতীয় দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ক একেলগে 'ষড়দৰ্শন' বোলা হয়। সেইকেইটা হ'ল— ন্যায় (গৌতমৰ), যোগ (পতঞ্জলিৰ), মীমাংসা (জৈমিনীৰ) আৰু বেদান্ত (বাদ্ৰায়ণৰ)। এই ছটা দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায় পুনৰ দুটা শাখাত বিভক্ত। সেয়ে, ন্যায়-বৈশেষিক, সাংখ্য-যোগ আৰু মীমাংসা-বেদান্ত হৈছে সংযুক্ত দৰ্শন। এই যুঠিবোৰৰ এটাই দৰ্শনৰ এটা দিশৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ লগতে আনটোৱে এক দিশৰ ওপৰত জোৰ দিয়ে। দুয়োটা মিলি দৰ্শনৰ এক সামগ্ৰিক ৰূপ প্ৰদান কৰে। সেয়ে ন্যায় তৰ্কবিদ্যাই বৈশেষিকৰ অধিবিদ্যাক সমৰ্থন কৰে। সাংখ্য হৈছে যোগৰ ব্ৰহ্মাণ্ডতত্ত্ব আৰু যোগ হৈছে সাংখ্যৰ মনস্তত্ত্ব। মীমাংসা বেদৰ কৰ্মকাণ্ডৰ লগত জড়িত আৰু বেদান্ত জড়িত ইয়াৰ জ্ঞানকাণ্ডৰ সৈতে।

ভাৰতীয় দৰ্শনৰ মৌলিক পাৰ্থক্যবোধক চিহ্ন ইয়াৰ ব্যৱহাৰিক দিশটো। ই হৈছে অৰ্থপূৰ্ণ জীৱনৰ এক পথপ্ৰদৰ্শক। ই তথ্যভিত্তিক নহয়। ই সম্পূৰ্ণৰূপে কল্পনাশীল নহয়। ইয়াৰ এক শক্তিশালী প্ৰয়োগবাদী দিশ আছে।

অন্যান্য দৰ্শনৰ দৰেই ভাৰতীয় দৰ্শনেও দৰ্শনৰ মৌলিক উপাদানসমূহক সামৰি লয়। ইয়াৰ নিজস্ব তৰ্কবিজ্ঞানো আছে। ভাৰতবৰ্ষৰ আটাইতকৈ পৰম্পৰাগত তৰ্কবিজ্ঞানৰ উল্লেখ দেখিবলৈ পোৱা যায় ন্যায় দৰ্শন, বৌদ্ধ দৰ্শন আৰু মীমাংসা দৰ্শনত। দীনাংগ, প্ৰভাকৰ আৰু গণেশ হৈছে বিখ্যাত তৰ্কবিদ। ইয়াৰ বৈশেষিক দৰ্শনত পৰমাণুবাদ, সংখ্যাত ইয়াৰ ক্ৰমবিকাশমূলক অধিবিদ্যা আৰু বেদান্তত আধ্যাত্মিক অধিবিদ্যা যিকোনো ঠাইৰ যিকোনো অধিবিদ্যাৰ প্ৰতিদ্বন্দী। ঠিক সেইদৰে বৌদ্ধ, জৈন আৰু বেদান্ত দৰ্শনে প্ৰয়োগিক নীতিবিজ্ঞানৰ বিকাশ ঘটাইছে। এই সকলোবোৰ মূলতঃ মানৱ জীৱন সম্বন্ধীয়। ভাৰতবৰ্ষৰ ইতিহাসত বহু আগেয়ে প্ৰয়োগিক নীতি বিজ্ঞানৰ আবিৰ্ভাৱ হৈছিল।

ভাৰতীয় দৰ্শনৰ পৰিসৰ সৃষ্টিসম্বন্ধীয়, বিশ্বব্যাপী আৰু সামাজিক। ই জীৱন আৰু জগতৰ জড়বাদী ব্যাখ্যাৰো বিকাশ ঘটাইছে। চাৰ্বাক দৰ্শন ইয়াৰে এক উৎকৃষ্ট নিদৰ্শন। ইয়াক ভাৰত আৰু ভাৰতবাসীৰ এক বিশেষ গুণ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰি। আধ্যাত্মিকতাবাদ এক মানৱ প্ৰপঞ্চ আৰু ইয়াক সকলোতে প্ৰচুৰভাৱে পাব পৰা যায়। সেই কাৰণে, আধ্যাত্মবাদক যিকোনো দৰ্শনৰ দুৰ্বলতা বা শক্তিৰূপে নিৰ্দেশ কৰিব নোৱাৰি। ভাৰতীয় দৰ্শন এক জীৱিত সত্তা। ৰাধাকৃষ্ণণ, কে.চি. ভট্টাচাৰ্য, অৰবিন্দ, বিবেকানন্দ, ৰবীন্দ্ৰ নাথ ঠাকুৰ, বি.এন. শীল, জে.এন. মোহান্তি আদিৰ দৰে দাৰ্শনিকসকলে ইয়াৰ ব্যাখ্যা কৰিছে আৰু ভাৰতীয় দৰ্শনৰ মূল সৃষ্টিসমূহক সমৃদ্ধ কৰিছে আৰু লগতে ইয়াৰ মানক এক প্ৰশংসনীয় উচ্চতালৈ উন্নিত কৰিছে। ভাৰতীয় দৰ্শন নিৰবচ্ছিন্ন আত্ম-আবিষ্কাৰ আৰু অভিযোজনৰ প্ৰক্ৰিয়া।

নিষ্ঠাবান ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বাবে এক বিশেষ বৈশিষ্ট্যসূচক বিষয় আছে। সেয়া হৈছে "ভাৰতীয় দৰ্শন" শব্দটো নিজে। যেতিয়া ভাৰতীয়সকলে ভাৰতৰ বুকুত উদ্ভূত দৰ্শনক ভাৰতীয় বুলি চিহ্নিত কৰে, তেনেক্ষেত্ৰত তেওঁলোকে নিজকে দৰ্শনৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰে। কিন্তু ইয়াক দৰ্শন হিচাপেহে ভৰাটো উচিত, ভাৰতীয় দৰ্শন হিচাপে নহয়। তেনে নকৰিলে তেওঁলোকে এই কথা ভবাৰ অৱকাশ পায় যে তেওঁলোকে যি কৰি আছে, সেয়া ভাৰতীয় আৰু 'দৰ্শন' আন এটি বিষয় অৰ্থাৎ আন ঠাইত উদ্ভূত দৰ্শন (পাশ্চাত্য)। কিছু নিদৃষ্ট ক্ষেত্ৰত 'দৰ্শন'ক ভাৰতীয় দৰ্শন হিচাপে নিৰ্দেশ কৰা হয় যদিও, বেছিভাগ সময়ত এনে বক্তব্য তুলুঙা আৰু ভাৰতত দৰ্শনৰ সৃজনশীলতাৰ বাবে ক্ষতিকাৰক। আমি 'দৰ্শন'ক 'দৰ্শন' বুলিয়েই ক'ব লাগে। আমি ইয়াক বাস্তৱবাদ, ভাববাদ, একেশ্বৰবাদ, বহুঈশ্বৰবাদ, সুখবাদ, মানৱতাবাদ হিচাপে পৰিপ্ৰেক্ষিত অনুযায়ী নাম দিব পাৰো।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰঃ৩ ঃ 'বেদান্ত'ৰ অৰ্থ লিখক।

.....

প্ৰঃ৪ ঃ তিনিখন উপনিষদৰ নাম উল্লেখ কৰক।

.....

প্ৰঃ৫ ঃ 'Philosophy' শব্দটোৰ অৰ্থ লিখক।

.....

প্ৰঃ৬ ঃ চমুকৈ দৰ্শন আৰু বিজ্ঞানৰ এক পাৰ্থক্য আগবঢ়াওক।

.....

প্ৰঃ৭ ঃ 'বেদ' শব্দৰ অৰ্থ লিখক।

.....

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

● নাম আৰু বিষয়বস্তুৰ ক্ষেত্ৰত জ্ঞানবিদ্যা, অধিবিদ্যা নাইবা নীতিবিদ্যা বেলেগ

হয়, কিন্তু, এই সকলোবোৰ কেতবোৰ অভিজ্ঞতাৰ ব্যাখ্যাৰ বাবে সিহঁতৰ অপৰিহার্য সম্পর্কৰ দ্বাৰা একত্রিত হয়। সেয়া হ'ল দর্শন। ই আমাক 'অভিজ্ঞতাৰ ব্যাখ্যা' হিচাপে দর্শনৰ এক মোটামুটি ধাৰণালৈ লৈ যায়।

- গ্রীক দর্শন বিশ্বজগতৰ মৌলিক বস্তুবোৰ সম্পর্কে সৰল প্রশ্ন কেতবোৰৰ উত্থাপনৰ দ্বাৰা সৃষ্টি হৈছিল। এনেধৰণৰ দর্শনসমূহৰ মূল কথা আছিল "সকলো পানী"।
- উপনিষদসমূহক বেদ বুলিও কোৱা হয়, যাৰ অর্থ "বেদৰ শেষ বা অন্তিম অংশ"। মুঠতে, উপনিষদসমূহ বৈদিক যুগৰ শেষ কালছোৱাৰ অন্তর্গত আৰু আধিবৈজ্ঞানিক অনুসন্ধানৰ আটাইতকৈ উচ্চ সাফল্যতাৰ প্রতিলিপি।
- সংখ্যাত উপনিষদসমূহ এশতকৈও অধিক। দার্শনিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ উপনিষদকেইখন হ'ল— ঈশ্, কেন, কথা, মাণ্ডুক্য, ঐতৰেয়, তৈতেৰীয়, মুণ্ডক, শ্বেতশ্বত, বৃহদাৰণ্যক আৰু ছান্দোগ্য উপনিষদ। মূলতঃ ভাৰতীয় দর্শনৰ উৎস এইসমূহ উপনিষদৰ মাজতে নিহিত আছে।
- ভাৰতবর্ষত 'Philosophy' শব্দটো 'দর্শন' হিচাপে ব্যৱহৃত হয়। ইয়াৰ অর্থ 'চোৱা' বা 'দৃষ্টি'। ভাৰতীয় দর্শন কঠোৰভাৱে ব্যৱহাৰিক। ই জীৱন-কেন্দ্রিক। ভাৰতীয় দর্শনৰ এক অপৰিহার্য বৈশিষ্ট্য হৈছে আত্ম-সংস্কাৰৰ ওপৰত ইয়াৰ হেঁচা, যি এজন এজন লোকে এনেধৰণেৰে উন্নীত কৰিবলগীয়া হয়, যাতে সি চৰম শান্তি প্রদান কৰে। ই হৈছে— অর্থপূর্ণ জীৱন-যাপনৰ এক পথ প্রদর্শক। ই সম্পূর্ণৰূপে তথ্যভিত্তিক হোৱাৰ পৰা বিৰত থাকে। ই সম্পূর্ণৰূপে কল্পনাশীল নহয়। ইয়াৰ এক শক্তিশালী প্রয়োগবাদী দিশ আছে।
- উপনিষদ আৰু গীতাৰ দৰে প্রধান দার্শনিক প্রবন্ধসমূহে ইয়াক এক নতুন ৰূপ দিছে, যি তেওঁলোকৰ বৈদিক অন্তর্ভুক্তি নির্বিশেষে অন্যান্য দার্শনিক শাখাবোৰৰ দ্বাৰা বিকশিত হৈছিল। আনকি তথাকথিত নাস্তিক দার্শনিক সম্প্রদায় বৌদ্ধ আৰু জৈনও কর্মবাদ বিশ্বাস কৰিছে। অর্থাৎ "যেনে কর্ম তেনে ফল"। ইয়াত প্রত্যেক ব্যক্তিৰ বাবে চাৰিটা মূল্যবান লক্ষ্যৰ কথা কোৱা হৈছে। সেয়া হ'ল— ধর্ম, অর্থ, কাম আৰু মোক্ষ আৰু এই সকলোবোৰক প্রত্যেক মানুহে নিজা নিজা জীৱনৰ সঠিক স্তৰত ৰোপণ কৰিব লাগিব। সেইকাৰণে, এই জগতক কোনোপধ্যে অৱমানা কৰিব নোৱাৰি। আকৌ, দুখবাদে দুখ-যন্ত্রণাকে নির্দেশ কৰে। ভাৰতীয় দার্শনিক সম্প্রদায় যেনে ঃ বৌদ্ধ আৰু সাংখ্যত এই দুখৰ ধাৰণাৰ উল্লেখ পোৱা যায়।
- 'বেদ' শব্দৰ অর্থ 'জ্ঞান'। বেদসমূহক 'অভিজ্ঞতাৰ সংগ্রহ' বুলিও কোৱা হয়। পৌৰাণিক ভাৰতীয় চিন্তাবিদসকল, যি আছিল অতি জ্ঞানী, তেওঁলোকক কোৱা হয় ঋষি বা বিজ্ঞ ব্যক্তি।
- ভাৰতীয় জড়বাদ (চার্বাক/ লোকায়ত) হৈছে বৈদিক চিন্তাধাৰাৰ এক অটল সমালোচক। ই বেদ বিৰোধী। সেয়ে, ইয়াক ভাৰতীয় দর্শনৰ নাস্তিক সম্প্রদায় বোলা হয়। এই সন্দর্ভত ঈশ্বৰ বিশ্বাসী নাইবা ঈশ্বৰ অবিশ্বাসীক আস্তিক আৰু নাস্তিক বুজোৱা নহয়। ই কেৱল বুজায় বেদৰ স্বীকৃতি আৰু বেদৰ অস্বীকৃতি।

১.৬ অধিক জানিবলৈ

১। Chatterjee, S.C. & Dutta, D.M. (1968). An Introduction to Indian Philosophy. University of Calcutta.

২। Hiriyanna, M. (1993). Outlines of Indian Philosophy. Delhi Motital Banarasidass Publishers Pvt. Ltd.

৩। Radhakrishnan. S. (1923). Indian Philosophy (2 volumes). Oxford University Press.

৪। Sharma, C.D. (1973). A Critical Survey of Indian Philosophy. Delhi Motital Banarasidass Publishers Pvt. Ltd.

৫। Sinha, J. N. Outlines of Indian Philosophy Calcutta: New Central Book Agency Pvt. Ltd.

১.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰঃ উঃ জড়বাদী দৰ্শন, আধ্যাত্মিক দৰ্শন আৰু বাস্তৱবাদী দৰ্শন।

২ নং প্ৰঃ উঃ গ্ৰীক দৰ্শন, জাৰ্মান দৰ্শন আৰু বৃটিছ দৰ্শন।

৩ নং প্ৰঃ উঃ বেদৰ অন্ত।

৪ নং প্ৰঃ উঃ ঈশ্, কেন, কথা, মুণ্ডক।

৫ নং প্ৰঃ উঃ 'চোৱা', 'দেখা' বা 'দৃষ্টি'।

৬ নং প্ৰঃ উঃ 'দৰ্শন'ৰ অৰ্থ 'চোৱা' বা 'দৃষ্টি'। ই পৰম স্বজ্ঞা নাইবা অৰ্ন্তদৃষ্টিকো নিৰ্দেশ কৰে আৰু একপ্ৰকাৰ জ্ঞান, যিয়ে মুক্তিৰ সন্ধান দিয়ে। আনহাতে, বিজ্ঞান হৈছে একপ্ৰকাৰৰ জ্ঞান, যি পৰ্যবেক্ষণ আৰু পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ ওপৰত ভিত্তিশীল, যি বস্তুগত উন্নতিৰ যোগান ধৰে।

৭ নং প্ৰঃ উঃ জ্ঞান।

১.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰঃ ১ ঃ 'দৰ্শন' শব্দৰ অৰ্থ কি?

প্ৰঃ ২ ঃ 'আত্ম-সংস্কাৰ' কি?

প্ৰঃ ৩ ঃ ভাৰতীয় দৰ্শনত উল্লেখিত চাৰিটা লক্ষ্য কি কি?

প্ৰঃ ৪ ঃ 'বেদ' শব্দৰ অৰ্থ কি?

প্ৰঃ ৫ ঃ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ তিনিটা নাস্তিক দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায় কি কি?

প্ৰঃ ৬ ঃ 'ষড়দৰ্শন' কি?

প্ৰঃ ৭ ঃ 'কৰ্মকাণ্ড'ৰ লগত জড়িত ভাৰতীয় দৰ্শনৰ সম্প্ৰদায়টোৰ নাম কি?

প্ৰঃ ৮ ঃ 'জ্ঞানকাণ্ড'ৰ লগত জড়িত ভাৰতীয় দৰ্শনৰ সম্প্ৰদায়টোৰ নাম কি?

(খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰঃ ১ ঃ ভাৰতীয় দৰ্শন দুখবাদী নে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰঃ ২ ঃ চমুকৈ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ স্বৰূপ বা প্ৰকৃতি আলোচনা কৰক।

প্ৰঃ ৩ ঃ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ পৰিসৰৰ ওপৰত এটি চমুটোকা যুগুতোৱা।

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (উত্তৰ প্ৰায় ৩০০-৫০০ মান শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰঃ ১ ঃ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ প্ৰকৃতি ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰঃ ২ ঃ ভাৰতীয় দৰ্শনৰ পৰিসৰ আলোচনা কৰক।